DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-41>

УДК 371.321.5

Скороход О.О., Шпачинський І.Л.

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗАСОБАМИ ЛЯЛЬКОТЕРАПІЇ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. У статті розкриваються особливості формування системи моральних цінностей засобами лялькотерапії у дітей з порушеннями інтелекту. Окреслено особливості основних програм з морального виховання для дітей різних вікових категорій. Визначено роль арт-терапії у вихованні дітей з особливими освітніми потребами. Уточнено сутність поняття «лялькотерапія». Розкрито особливості використання ляльок-«моральних путівників» на виховних заняттях з дітьми дошкільного та шкільного віку. До кожного етапу засвоєння зразків моральної поведінки розроблено вправи, які, на наш погляд, є доцільними для використання на зазначених етапах. Дані вправи дозволяють урізноманітнити традиційні методи навчання та виховання, підвищити інтерес дітей до занять. Вони можуть застосовуватися як для індивідуальної, так і для групової роботи з дітьми з порушеннями інтелекту.

Ключові слова: лялькотерапія, система моральних цінностей, порушення інтелекту, діти з особливими потребами, лялька-«моральний путівник».

Skorokhod Olga, Shpachynskyi Ihor

Mykolaiv National University named after V.O. Sukhomlinsky

FORMATION OF THE SYSTEM OF MORAL VALUES BY MEANS OF PUPPET THERAPY IN CHILDREN WITH INTELLIGENT DISORDERS

Summary. The article reveals the peculiarities of the formation of the system of moral values by means of puppet therapy in children with intellectual disabilities. Features of the basic programs on moral education for children of different age categories are outlined. The role of art therapy in the education of children with special educational needs is determined. The essence of the concept of "puppet therapy" is specified. The peculiarities of the use of dolls-"moral guides" in educational classes with preschool and school children are revealed. The stages of assimilation of patterns of moral behavior are specified. Exercises have been developed for each stage, which, in our opinion, are appropriate for use at this stage. Each exercise has a didactic purpose and instructions. These exercises allow to diversify traditional methods of teaching and education, to increase children's interest in classes, to develop emotional, volitional, cognitive and speech spheres. Exercises can be used for both individual and group work with children with intellectual disabilities. The versatility of the method of puppet therapy is that it can be implemented at any stage of the lesson. Taking into account these stages and developed exercises, we conducted a study. Its essence was to prove or disprove the effectiveness of the using of puppet therapy in moral education classes with children with intellectual disabilities. The basis of the study is the Inclusive Resource Center №3 in Mykolayiv. Under the guidance of a specialist, exercises with a doll-"moral guide" were used in moral education classes in an inclusive resource center with a child with intellectual disabilities. Exercises arouse the child's interest and a child willingly performed all tasks. After the work, we organized a control slice of knowledge. The results of control diagnostics showed that the child's level of understanding of the essence of moral norms has improved, interest in moral education classes has increased, the level of motivation for cognitive activity in general has increased. We have proved that the application of the method of puppet therapy in classes on moral education of children with intellectual disabilities is positive.

Keywords: puppet therapy, a system of moral values, intellectual disabilities, children with special needs, a doll-"moral guide".

Постановка проблеми. Моральне виховання дітей з порушеннями інтелекту як і у дітей з нормотиповим розвитком є основою для формування поведінки, що відповідає загальноприйнятим суспільним нормам. Проте наслідки ураження центральної нервової системи значно ускладнюють проходження даного процесу у дитини. Це зумовлює пошук нових, модернізацію вже існуючих та застосування нетрадиційних методів виховання. Одним з таких методів є лялькотерапія. Застосування ляльок на вихованих заняттях у поєднанні з традиційними методами дозволяє підвищити їх продуктивність та реалізувати мету морального виховання, враховуючи особливості розвитку дітей з порушеннями інтелекту.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Проблема морального виховання дітей з порушеннями інтелекту є актуальною темою дослідження для педагогів, психологів та науковців інших галузей.

Так, зокрема, сучасні науковці С. Чумаченко, О. Базилевська [1; 9], В. Чигрина [8] працювали над дослідженнями, що направлені на виявлення особливостей морального виховання школярів з порушеннями інтелекту, розробкою практичних методів та принципів виховання. Роботи даних науковців стали основою для створення програм морального виховання для школярів.

Доцент кафедри педагогіки Сумського державного університету імені А.С.Макаренка, І. Чистякова розробила програму «Особливості виховної роботи з дітьми з особливими потребами» [9]. У даній програмі окреслено сучасні проблеми виховної роботи в спеціальних закладах освіти; представлена характеристика основних напрямів виховання дітей з особливими потребами; розкрито сутність, зміст та напрями виховання у спеціальній школі, а також висвітлено особливості та специфіку проведення різних ме-

тодик вивчення та формування особистості дітей з особливими потребами.

Доцент кафедри дошкільної освіти Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка А. Шевчук розробила програму з морального виховання для дітей дошкільного віку «Скарбниці моралі», де розкрито особливості формування етичних уявлень, розвиток моральної свідомості і саморегуляції, гуманних почуттів і емоцій, навичок моральних взаємин з довколишніми і моральної поведінки, моральних якостей у дітей [10].

Усі вищезазначені дослідження складають теоретичну базу даної проблеми, враховуючи вікові та індивідуальні особливості дітей з порушеннями інтелекту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявні наукові праці сучасних українських дослідників, що присвячені питанням морального виховання дітей з порушеннями інтелекту, залишається актуальною проблема застосування нетрадиційних методів та методик, що сприяє підвищенню ефективності виховного процесу та реалізації мети морального виховання.

Мета статті. Метою статті є розкрити особливості використання лялькотерапії на заняттях з морального виховання з дітьми, що мають порушення інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи психолого-педагогічну літературу з питань морального виховання, можна зробити висновок, що дане поняття визначається як «виховна діяльність, що має на меті сформувати стійкі моральні якості, потреби, почуття, навички і звички поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності» [3, с. 27].

Відповідно до цього, метою морального виховання є оволодіння нормами й правилами моральної поведінки, формування почуттів та переконань, вироблення умінь і навичок моральної, адекватної поведінки в процесі суспільних відносин [2].

Таким чином, моральне виховання є одним із найважливіших аспектів всебічного розвитку особистості. Саме в дошкільному віці починається ознайомлення з моральними нормами та правилами. Ефективність засвоєння норм та принципів моралі залежить, як відомо, від дотримання певних умов:

- побудова системи правил спілкування, де основою є моральність;
- відповідність методів, принципів та засобів виховання його меті;
- поєднання різних методів виховання;
- використання засобів, які відповідають віку та інтересам дитини;
- комплексний вплив, що передбачає залучення до виховного процесу батьків.

Дотримання вищезазначених умов у єдності забезпечує реалізацію мети виховання. Окрім того, дозволяє передбачити виникнення проявів аморальної поведінки у дітей.

Найбільш схильні до соціальних відхилень діти, що мають інтелектуальні порушення розвитку. Наявність інтелектуального недоліку суттєво ускладнює вирішення завдань морального виховання. Це зумовлює використання традиційних та спеціальних методів виховання, серед яких: методи етичного інформування (бесіда, роз'яснення); методи створення виховних ситуацій, формування

досвіду моральної поведінки (привчання, вправи); методи стимулювання моральної поведінки (заохочення, схвалення, нагорода) [5].

Усі методи мають відповідати тематиці виховних занять. Окрім того, треба враховувати такі особливості навчання дітей з інтелектуальними порушеннями:

- необхідність багаторазового повторення матеріалу;
- комплексний вплив на свідомість дитини (повторення матеріалу на різних заняттях, залучення батьків);
- переважання наочних та практичних методів над словесними.

Зазвичай, виховна мета та тематика у спеціальних закладах дублюється на всіх заняттях, які проводяться з дитиною. Наприклад, якщо тема виховного заняття «Бережемо природу», то на занятті з «Музичного мистецтва» діти співають пісні про природу, на «Трудовому навчанні» виготовляють поробки з природних матеріалів та говорять про необхідність бережливого ставлення до природи, на занятті з «Образотворчого мистецтва» виконують малюнки під гаслом «Збережи природу». Тільки так можна домогтися усвідомленого засвоєння матеріалу дітьми.

У дітей з порушеннями інтелектуального розвитку страждають усі психічні процеси: сприйняття, пам'ять (низький обсяг та швидкість запам'ятовування), мислення (порушення процесів аналізу, синтезу, класифікації; порушення абстрактного мислення), уява (збіднена), увага (низька концентрація та працездатність), мовлення (порушення усного та писемного мовлення).

Саме тому, надається перевага наочним та практичним методам. Дитина з порушеннями інтелекту краще сприйматиме словесну інформацію, якщо вона підкріплюється ілюстраціями, відеоматеріалами, практичними вправами. Це дозволить залучити якомога більше аналізаторів, що підвищує ефективність методу, який використовується.

Порушення абстрактного мислення у дитини спричиняє труднощі уяви, що впливає на уміння виділяти прихований сенс. Тому, прослухавши казку повчального змісту на виховному занятті, дитина може зрозуміти її буквально, зосередившись на деталях. Щоб попередити це, педагог має адаптувати методи, враховуючи особливості розвитку дитини.

Традиційні методи виховання доцільно доповнювати нетрадиційними. На нашу думку, одним із найефективніших нетрадиційних методів навчання і виховання є арт-терапія.

Арт-терапія – це один із методів виховання та навчання, який використовує можливості мистецтва для досягнення позитивних змін в інтелектуальному, соціальному, емоційному й особистісному розвитку дитини [5].

Основними видами арт-терапії є казкотерапія (прогування та аналіз казок), орігамі (створення фігур з паперу), пісочна терапія, драматерапія (театр), музикотерапія, лялькотерапія та інші [6]. Використання методів арт-терапії дозволяє урізноманітнити традиційні методи виховання, що сприяє досягненню мети виховання [7].

Неабиякої популярності набуло використання ляльок на заняттях з дітьми, що мають особливості розвитку. В арт-терапії це отримало назву лялькотерапія. Відомо, що лялька є неодмінним атрибу-

том дитячих ігор. Вона стає для дитини не тільки другом і помічником, а й моральним путівником. Поняття лялька-«моральний путівник» запропонувала Л. Лохвицька, доцент кафедри психології і педагогіки ДВНЗ. Застосування ляльок-«моральних путівників» базується на особливостях розвитку дитини та своєрідності морального функціонування особистості у певний віковий період.

Функція ляльок-«моральних путівників» – довести до дітей знання про необхідність дотримання моральних норм, прийняття їх у внутрішній план дій і відтворення у власній поведінці.

Г. Ткаченко розробила етапи засвоєння дітьми зразків моральної поведінки [4]. Унікальність лялькотерапії у тому, що її можна використовувати на будь-якому з цих етапів.

I етап. Сприйняття зразка моральної поведінки моделі (за Г. Ткаченко). На нашу думку, на даному етапі лялька є засобом демонстрації різних моделей поведінки. Тобто, вихованець визначає самостійно: яка поведінка заслуговує покарання, а яка заохочення; які моделі слід наслідувати, а які ні. Дитина з порушеннями інтелектуальної діяльності програє різні життєві ситуації, що дозволяє шляхом практичного досвіду засвоїти моральні уміння та навички, сформувати моральні якості та почуття. Вона аналізує поведінку ляльки і робить висновки з допомогою педагога.

На цьому етапі, вважаємо, можна використовувати такі вправи:

1. Вправа «Лялька допомогла бабусі»

Сутність: моделюється ситуація, де людина похилого віку не може самостійно перейти дорогу. Лялька їй допомагає, за що бабуся їй дякує.

Після чого діти відповідають на запитання:

1. Чи правильно вчинила лялька?
2. За що подякувала бабуся?
3. Чи траплялися вам подібні ситуації?
4. Які ви знаєте правила перетинання дороги?

Мета: формування навичок моральної поведінки; поваги до людей похилого віку.

2. Вправа «Лялька скривдила сестричку»

Сутність: моделюється ситуація, де лялька відбирає улюблену іграшку у своєї сестри (іншої ляльки).

Дітям пропонується вирішити проблемну ситуацію:

1. Чи правильно вчинила лялька?
2. Чому це поганий вчинок?
3. Як можна вирішити ситуацію?
4. Як ви вчините у такому випадку?

Мета: формування навичок моральної поведінки; поваги до один одного; розвиток вміння вирішувати проблемні ситуації.

II етап. Кодування «образу» моделі (за Г. Ткаченко). Ми вважаємо, що на цьому етапі лялька є засобом ознайомлення з моральними нормами. Педагог пропонує дітям різні проблемні ситуації і вони за допомогою ляльок прогнозують результат того чи іншого вчинку. Це є прийомом візуалізації життєвих ситуацій, у яких можуть опинитися діти та вироблення чіткого алгоритму дій з виділенням понять «можна» – «не можна».

На другому етапі доцільно застосовувати вправу «Що могло статися, якби...?».

Сутність: дітям пропонується проблемні ситуації і вони прогнозують результати вчинків за допомогою ляльки. Наприклад, «Що могло ста-

тися, якби лялька попросила у тебе цукерку, а вона остання?», «Що могло статися, якби лялька запропонувала тобі малювати, а ти хотів пограти з конструктором?», «Що могло статися, якби, граючи на вулиці, лялька ненароком забруднила твої одяг?» та інші.

Мета: формування навичок моральної поведінки; поваги до інших; розвиток уміння вирішувати проблемні ситуації; уміння спілкуватися; виділення понять «добре» – «погано».

Слід зазначити, що усі ситуації повинні бути підкріплені життєвим досвідом дитини та спрямовані на вироблення практичних навичок взаємодії, керуючись принципами морального виховання.

III етап. Діяльнісне відтворення моральних дій (за Г. Ткаченко). На нашу думку, головною метою третього етапу є перенесення засвоєних знань у життя. Діти з допомогою ляльок відпрацьовують моральні дії та прогнозують наслідки моральної поведінки. Надалі вихованці порівнюють свою поведінку з поведінкою ляльки, вчать самостійно аналізувати. Кінцевим результатом етапу є засвоєння моральних навичок і використання їх у житті.

Реалізація даного етапу передбачає використання вправ, де діти самостійно аналізують поведінку ляльки, порівнюючи її з собою.

Наприклад, вправа «Лялька захворіла». Її сутність: лялька втомилася щодня ходити до дитячого садочка та прикинулася хворою. Що було далі? Відповіді пропонують діти. Аналізують запропоновані варіанти, порівнюють їх.

Вихователь пропонує свій варіант: «Мама ляльки викликала лікаря. Оглянувши її, лікар виписав тільки одні ліки, які мали назву «Ліки від хитрощів».

Запитання до ситуації:

1. Що це за ліки?
2. Чому лікар порадив саме таке виховання?
3. Чи були у вас такі ситуації?
4. Чи можна казати неправду?

Мета: аналіз дітьми ситуації, розбір понять «добре» – «погано», прогнозування результату вчинку, закріплення навичок моральної поведінки.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що застосування лялькотерапії буде доцільним на будь-якому етапі засвоєння дітьми зразків моральної поведінки. Вправи можна добирати різноманітні та адаптувати їх в залежності від теми, мети та завдань заняття.

Перебуваючи на виробничій практиці в Інклюзивно-ресурсному центрі № 3 Миколаївської міської ради, нами було проведено дослідження, мета якого – перевірити ефективність застосування методу лялькотерапії на заняттях з морального виховання дітей з ООП.

Ми провели обстеження рівня сформованості системи моральних навичок у дитини молодшого шкільного віку з порушеннями інтелекту (легкий рівень розумової відсталості). За допомогою сюжетних малюнків та бесіди з дитиною (Марія Н.), було виявлено низький рівень розуміння сутності категорій моральності та відповідних моральних норм, відсутність інтересу до питань моральності.

Під час проведення корекційно-розвиткових занять під керівництвом практичного психолога, ми запропонували ввести елементи лялькотерапії в заняття з морального виховання. Як описа-

но вище, протягом місяця по два рази на тиждень ми проводили заняття, пропонуючи дитині різні дидактичні вправи з лялькою. Слід зазначити, що лялька викликала у Марії цікавість, на відміну від традиційних сюжетних малюнків. Метою занять було введення та закріплення поняття «співчуття до оточуючих», адже саме це поняття у дитини викликало значні труднощі.

По закінченню практики, нами було проведено контрольне обстеження. Результати обстеження показали, що у Марії Н. покращився рівень розуміння сутності моральних норм, підвищився інтерес до занять з морального виховання, підвищився рівень мотивації до пізнавальної діяльності загалом; було успішно введено нове поняття «співчуття до оточуючих» та закріплено категорії «добре» – «погано».

Отже, результати застосування методу лялькотерапії на заняттях з морального виховання дітей з порушеннями інтелекту мають позитивний характер, що зумовлює необхідність подальшого дослідження та розробки методичного інструментарію з даної теми.

Висновки і пропозиції. Таким чином, використання лялькотерапії на виховних заняттях з дітьми з порушеннями інтелекту сприяє урізноманітненню традиційних методів морального виховання, розвитку всіх психічних процесів, впливу на різні аспекти формування особистості. Лялькотерапія дозволяє забезпечити досягнення мети морального виховання – сформувані стійкі моральні якості, потреби, почуття, навички і звички поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності.

Список літератури:

1. Базилевська О., Чумаченко С. Розвиток пізнавальних можливостей дітей молодшого шкільного віку із ЗПР у сучасному освітньому процесі. *InterConf*. 2020. С. 385–388.
2. Вержиковська О. М. Формування моральних якостей у розумово відсталих молодших школярів у позакласній виховній роботі: монографія. Кам'янець-Подільський, 2009. 268 с.
3. Вержиковська О. М., Бонетська О. М., Козак А. В. Теорія і спеціальна методика виховання дітей з особливостями інтелектуального розвитку: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський, 2013. 194 с.
4. Ткаченко Г. Консультація для вихователів на тему: «Граємо з ляльками – "моральними путівниками"». 2020. URL: <https://vseosvita.ua/library/konsultacia-dla-vihovateliv-na-temu-graemo-z-lalkami-moralnimi-putivnikami-290449.html> (дата звернення: 17.09.2021).
5. Каліна К. Є. Класифікація методів морального виховання молоді. 2008. URL: <https://sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-12/08kaksme.pdf> (дата звернення: 01.10.2021).
6. Луцан Н. Я. Види арт-терапії, їх застосування в роботі з дітьми. 2020. URL: <https://vseosvita.ua/library/vidi-art-terapii-ih-zastosuvanna-v-roboti-z-ditmi-z-giperaktivnistu-361216.html> (дата звернення: 20.09.2021).
7. Сорока О. В. Арт-педагогічний супровід молодших школярів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород, 2017. С. 152–154.
8. Чигрина В., Базилевська О. Естетичне виховання учнів з особливими освітніми потребами в позаурочній діяльності засобами образотворчого мистецтва. *Корекційна педагогіка*. 2020. Вип. 25. Т. 1. С. 119–122.
9. Чистякова І. А. Особливості виховної роботи з дітьми з особливими потребами. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Вип. 5. Суми, 2019. С. 301–315.
10. Шевчук А. С. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі». *Мандрівець*. Тернопіль, 2014. 130 с.

References:

1. Bazylevska O., Chumachenko S. (2020) Rozvytok piznavalnykh mozhlyvostey dityei molodshoho shkilnoho viku iz ZPR u suchasnomu osvitnomu protsesi [Development of cognitive abilities of children of primary school age with CPD in the modern educational process]. *InterConf.*, pp. 385–388.
2. Verzhikhovska O. M. (2009) Formuvannya moralnykh yakostey u rozumovo vidstalykh molodshykh shkolyariv u pozaklasniy vykhovniy roboti: monohrafiya [Formation of moral qualities in mentally retarded junior schoolchildren in extracurricular educational work: a monograph]. Kamyanets-Podilskyi, p. 268.
3. Verzhikhovska O. M., Bonetska O. M., Kozak A.V. (2013) Teoriya i spetsialna metodyka vykhovannya dityei z osoblyvostyamy intelektualnoho rozvytku: navchalno-metodychnyy posibnyk [Theory and special methods of raising children with intellectual disabilities: a textbook]. Kamyanets-Podilskyi, p. 194.
4. Tkachenko H. (2020) Konsultatsiya dlya vykhovateliv na temu: «Hrayemo z lyalkamy – "moralnymi putivnykamy"» [Consultation for educators on the topic: "We play with dolls – "moral guides""]. Available at: <https://vseosvita.ua/library/konsultacia-dla-vihovateliv-na-temu-graemo-z-lalkami-moralnimi-putivnikami-290449.html> (accessed 17 September 2021).
5. Kalina K. E. (2008) Klyasyfikatsiya metodiv moralnoho vykhovannya molodi [Classification of methods of moral education of youth]. Available at: <https://sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-12/08kaksme.pdf> (accessed 1 October 2021).
6. Lutsan N. YA. (2020) Vydy art-terapiyi, yikh zastosuvannya v roboti z ditmy [Types of art therapy, their use in working with children]. Available at: <https://vseosvita.ua/library/vidi-art-terapii-ih-zastosuvanna-v-roboti-z-ditmi-z-giperaktivnistu-361216.html> (accessed 20 September 2021).
7. Soroka O. V. (2017) Art-pedahohichnyy suprovod molodshykh shkolyariv [Art-pedagogical support of junior schoolchildren]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Uzhhorod, pp. 152–154.
8. Chyhyryna V., Bazylevska O. (2020) Estetychne vykhovannya uchniv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v pozauruchniy diyalnosti zasobamy obrazotvorchoho mystetstva [Aesthetic education of students with special educational needs in extracurricular activities by means of fine arts]. *Korektsiyna pedahohika*, vol. 25, no. 1, pp. 119–122.
9. Chystyakova I. A. (2019) Osoblyvosti vykhovnoyi roboty z ditmy z osoblyvymy potrebamy [Features of educational work with children with special needs]. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi*, vol. 5, pp. 301–315.
10. Shevchuk A. S. (2014) Prohrama z moralnoho vykhovannya dityei doshkilnoho viku «Skarbnytsya morali» [Program for moral education of preschool children "Treasury of morality"]. Ternopil, p. 130.